

1.3. ГЕРМАНІСТИКА

УДК 811.112.2'373.7

Марковська А.В.

КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ І СТИЛЬ ПРЕСИ

Фразеологія як галузь лінгвістики є динамічною системою, що постійно розвивається. Разом із розвитком суспільства проходять певні етапи її змін, адже *“мови не можуть не змінюватися перш за все з тієї простої причини, що в основі актів комунікації, засобом практичного здійснення яких є мова, знаходиться відображення людиною оточуючої її дійсності, яка сама перебуває у постійному русі та розвитку”*.¹

Об'єктом дослідження фразеології є лексичні сполучення, значення яких майже однотайно тлумачиться як переносне. Більш за те: оскільки останнє можуть виказувати і тропи у вигляді лексем (наприклад, епітет, тощо) або навіть речень (стилістичні фігури), остільки під фразеологічними одиницями розуміються стійкі одиниці, які в науці називаються фразеологізмами, фразеологічними зворотами, сталими словесними комплексами тощо (І.І. Чернишова,² В.М. Телія,³ О.В. Кунін⁴) і які – на відміну від тропів та стильових фігур – своє переносне значення не складають із значень своїх окремих компонентів, а народжують його як надсумарну цілісність. Хоча слово є основною мовною одиницею, фразеологізми несуть набагато більше інформації і їх слід вивчати та враховувати в різних аспектах: когнітивному, лінгвокультурологічному, функціональному тощо.

Останнім часом вчені зосереджують увагу на лінгвокраїнознавчій орієнтації мовних одиниць (О.Д. Райхштейн,⁵ С.Н. Денисенко,⁶ В.М. Телія,⁷ Д.Г. Мальцева,⁸ В.Г. Гак,⁹ W. Fleischer,¹⁰ Ch. Palm¹¹ та ін.), зокрема стосовно виділення національно-культурного компонента як складової частини значення фразеологізмів (О.П. Пророченко,¹² С.М. Назаров,¹³ О.Я. Остапович¹⁴ та ін.). Значний інтерес викликає також проблема взаємозв'язку мови та мислення, що сприяє формуванню нового напрямку в лінгвістиці – когнітивного (О.С. Кубрякова,¹⁵ М.М. Полюжин,¹⁶ G. Harman,¹⁷ D. Hartmann¹⁸ та ін.).

На даному етапі розвитку фразеології неможливе її вивчення без належного врахування когнітивних аспектів. Звісно, що когнітивна наука займається інформацією про світ у його різноманітних ракурсах і зв'язках, вивчаючи такі складні феномени людського буття, як сприйняття світу і відображення сприйнятого у свідомості людини, як пам'ять і організація розумових здатностей людини. Стрижнем цієї науки є проблеми, що пов'язані із сприйняттям, опрацюванням, зберіганням, оперуванням знаками, які належать до накопичення і систематизації інформації, до всіх процедур, що характеризують використання знання у поведінці людини і, головне, в її мисленні та процесах комунікації.¹⁹

Мова безпосередньо пов'язана з когніцією. Так, Г. Харман вважає, що мова – головна тема у когнітивній науці, тому що відображає пізнання, виступаючи як основний засіб вираження думки.²⁰

Когнітивна діяльність складається із двох основних моментів: з одного боку, це інформативність, з іншого – вона виступає складовою частиною пізнання людини. Новий напрям у лінгвістичних дослідженнях визначило розуміння мови як явища когнітивного чи когнітивно-процесуального, адже мова передає інформацію про світ²¹ і має пряме відношення до побудови, організації й удосконалення інформації та способів її представлення, бо забезпечує протікання комунікативних процесів, у ході яких передаються величезні пласти знання тощо.²²

Поняття “когнітивний” (від лат. *cognitio* – **поняття, уявлення**) можна представити таким чином: пізнавальний, концептуальний, мисленнєвий, ментальний.

Значним внеском у розробку теорії когнітивної лінгвістики, зокрема щодо процесів словотворення, є праці М.М. Полюжина. Вчений зауважує, що “*концепти, вступаючи між собою в асоціативні зв'язки у пам'яті мовця, формують організаційну структуру лексико-семантичної системи*”.²³

Когнітивною парадигмою у когнітивній лінгвістиці є когніції – тобто пізнання. Основна увага приділяється зв'язку мови із процесами пізнання, зі всіма способами отримання й опрацювання інформації про світ у співвідношенні із мовними формами. Знання людини про світ, про дійсність допомагають обробці інформації.²⁴

Когнітивна лінгвістика, яка набула розвитку в останні два десятиріччя ХХ століття, фактично продовжує традицію ставити на перше місце не мовну форму та її значення, а ідею, яка може виражатись за допомогою різноманітних мовних форм. Створення фразеологізмів у процесі лінгвокреативної мисленнєвої діяльності спирається на сферу

фонових знань людини, в яку інформація поступає із індивідуального або соціального досвіду його діяльності у зримому просторі. Таким чином, фразеологізми на відміну від слів прямо відображають когнітивну діяльність членів мовного колективу, яка заснована на представленні про світ носіїв мови, на їх відношення один до одного, на тому, що відбувається з ними у цьому світі – все це можливо тому, що сама мовна система містить механізм, який забезпечує цю діяльність.²⁵

Міграція фразеологічних одиниць з одного мовного ареалу в інший є ще одним доказом тяжіння мовців до вираження спільних думок, а також обміну спільними мовними засобами, серед яких велике значення надається фразеології, зокрема у текстах преси.²⁶

У мові преси існують і борються дві протилежні тенденції: потяг до стабільності (відтворення готових формул, словосполук та конструкцій) та до експресії, яка породжує нові засоби впливу на читача. Газетна та журнальна публіцистика є засобом оперативного впливу на масову аудиторію у цілях її політичної, ідеологічної та соціальної орієнтації. Преса розрахована на оперативність та “разовість” масової соціальної віддачі, на створення суспільного настрою під час нестійкого, але такого, який не проходить безслідно. Викликати цікавість, свідоме відношення, переконання – такі завдання впливу публіцистичного слова на особистість.²⁷

Фразеологія у пресі використовується в усіх жанрах і тому, як і інші лексичні пласти, відіграє важливу роль у побудові газетного тексту. Вже стала традиційною думка про дві функції газетної мови – експресивну та інформативну. Функцію експресії можуть виконувати слова й цілі висловлювання, що покликані оживити виклад, зацікавити читача, дати матеріалу чуттєвий заряд. Цю ж функцію можуть виконувати, але значно яскравіше, й фразеологічні одиниці. Вони не тільки називають предмети, явища різного порядку, але ще й характеризують їх. За ознакою суб’єктивної оцінки фразеологізми можуть поділити на дві групи: деякі з них дають позитивну оцінку явищам, інші – негативну. Вони загострюють увагу читача на тих чи інших особливостях, виявляють ставлення автора до описаного, допомагають логізувати думку.²⁸

З огляду на призначення стилю преси – формування громадської думки – визначальною рисою його є вдале поєднання логізації викладу з емоційно-експресивним забарвленням. Щоб формувати громадську думку, публіцистичний твір має бути бездоганним стосовно логічної побудови. Водночас навіть найідеальніша в логічному плані

річ не буде належно сприйнята, якщо вона викладатиметься безпристрасною, заштампованою мовою. У різних жанрах публіцистики логічний та емоційно-експресивний елементи мають неоднакове співвідношення, але коли говорити про публіцистичний стиль у цілому, то треба підкреслити, що в ньому логіка викладу та емоційно-експресивне забарвлення повинні бути взаємно зрівноважені. Якщо науковий та офіційно-діловий стилі прагнуть до найбільшої інформативності, а деякі розмовні та поетичні тексти відзначаються дуже високим ступенем емоційності, то публіцистика мусить бути одночасно впливовою й інформативною. Її властиве чергування експресивних та інформативних чинників.

Об'єктом публіцистичного викладу є явища всіх ділянок життя людини – від картинок побуту до подій історії й світової політики. Тому перед публіцистом завжди стоїть проблема пошуку оптимальних засобів впливу, зокрема пошуків експресії. Адже у публіцистичному творі потрібно не тільки подати інформацію, а й витлумачити її з певних позицій, переконати читача у правильності цих позицій.²⁹

В різних функціональних стилях фразеологізми використовуються неоднаково, а у стилі преси вони занадто активні, бо є самою жвавою сферою мовлення. Актуальність дослідження виразних можливостей фразеологізмів у стилі преси не є випадковою, оскільки за своєю природою фразеологізми входять до системи мови як лінгвістичні одиниці з чітко вираженою функцією збагачення процесу комунікації в експресивно-емоційному плані.

В публіцистичному стилі використовуються всі стилістичні типи фразеологізмів: міжстильові (нейтральні), книжні, розмовно-просторічні.³⁰

Міжстильові, або нейтральні, фразеологічні одиниці, як правило, не мають емоційно-експресивного забарвлення і використовуються переважно в газетних інформаціях, офіційних повідомленнях, коротеньких дописах.

Фразеологічні одиниці книжного характеру використовуються журналістами також для створення гумористичного і сатиричного ефектів. Таке вживання базується на різноманітній взаємодії різностильових елементів контексту, на використанні в одному контексті книжних і розмовно-просторічних фразеологізмів, внаслідок чого виникає невідповідність між засобом вираження і предметом мови, загальним характером тексту, ситуацією.

Розмовно-просторічні фразеологізми відрізняються багатством емоційно-експресивних барв. Вони можуть використовуватись для

вираження схвалення, жарту, надавати тексту невимушеності, невибагливості, зустрічаються переважно в авторській мові.³¹

Фразеологічні одиниці можна зустріти у тексті і у тій формі, в якій вони зафіксовані у словнику, й у видозміненій, трансформованій. Одним із різновидів функціонування фразеологізмів у стилі преси є їх трансформація.

Творча трансформація фразеологізмів у стилі преси завжди зумовлена певними стилістичними завданнями. Залежно від ставлення авторів до мови і до описуваної дійсності відбувається відбір певних стилістичних засобів, оказіонально перетворюючих фразеологізми з певною стилістичною метою (підсилення виразності контексту, гумористичного або сатиричного його звучання і т.ін.): *“При оказіональному вживанні фразеологічних одиниць допускається заміна компонентів, вклинювання слів і перемінних сполучень, часто ускладнене лексичними і синтаксичними змінами, додавання перемінних компонентів, синтаксична деформація, часто ускладнена вклинюванням і лексичними змінами. При оказіональному вживанні фразеологічних одиниць у певних контекстах фразеологізми дають додаткову інформацію, обсяг якої вимірюється ступенем відхилення від звичайного вживання фразеологічних одиниць”*.³²

Одним з перших дослідників, які розглядали контекстуальне перетворення фразеологічних одиниць як закономірне мовне явище, був В.О. Кунін. Йому ж належить думка про системність оказіональних змін фразеологічних одиниць. Згодом було визначено широке коло нормативних можливостей стилістичного вживання фразеологічних одиниць, а також оказіональних зображувальних засобів оновлення фразеологізмів, що стало основою створення нової галузі стилістики – фразеологічної.³³ Стилістичні засоби контекстуального перетворення фразеологічних одиниць різноманітні, але одночасно вони носять системний характер: *“Кожен окремий засіб є будівельним елементом більш складного цілого, а сукупність усіх засобів повинна являти собою систему”*.³⁴

Існує кілька оригінальних спроб класифікації засобів стилістичного використання фразеологізмів. Так, М.М. Шанський пише про експресивне застосування їх у незмінній формі і про різноманітні засоби авторської обробки.³⁵ І.М. Абрамович указує на випадки внутрішніх змін усталених виразів та на їх переосмислення.³⁶ Намічені Д.М. Шмельовим типи індивідуального перетворення фразеологізмів також можуть бути об’єднані у дві групи: перетворення і переосмислення.³⁷

Всі трансформовані фразеологізми викликають у пам’яті читача

первісність фразеологічної одиниці. Читач одразу порівнює зміст первісної фразеологічної одиниці і нове, розширене, значення її у читаному тексті. Це викликає певний стилістичний ефект. Нова експресивність фразеологізму дає можливість загострити наше сприйняття того, заради чого написаний газетний матеріал, чіткіше розмежувати позитивне і негативне ставлення до описаних фактів. Тому трансформація фразеологізмів, особливо у стилі преси, – авторський прийом, який будується за загальномовними законами побудови тексту.

Дослідження функціонування фразеологічних одиниць, особливостей перетворення сталих зворотів у публіцистичному стилі дає цінний матеріал для визначення ефективності впливу газети на читача.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Серебренников Б.А. Номинация и проблема выбора // Языковая номинация. Общие вопросы. – М.: Наука, 1981. – 206 с.
2. Чернышева И.И. Фразеология современного немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1970. – 200 с.
3. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 284 с.
4. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1986. – 336 с.
5. Райхштейн А.Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии. – М.: Высшая школа, 1980. – 143 с.
6. Денисенко С.Н., Хлівний В.А. Національно-культурна своєрідність фразеологізмів з погляду взаємозв'язку мови і культури // Язык и культура. II Межд. научн. конференция. Доклады. – К.: Библ. журнала Collegium, 1993. – С. 42-48.
7. Див. пос. 3.
8. Мальцева Д.Г. Страноведение через фразеологизмы. Пособие по немецкому языку: Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1991. – 173 с.
9. Гак В.Г. Национально-культурная специфика метонимических фразеологизмов // Фразеология в контексте культуры. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1999. – С. 261-265.
10. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1982. – 250 s.
11. Palm C. Phraseologie. Eine Einführung. – Tübingen: Narr, 1995. –

130 s.

12. Пророченко О.П. Слова-символы в немецко-украинских фразеологических параллелях // Семантика различных уровней в романо-германских языках. – К.: Киев. гос. пед. ин-т иностр. яз., 1982. – С. 198-206.
13. Назаров С.Н. Устойчивые словесные комплексы с национально-культурным компонентом содержания в современном немецком языке (Опыт синхронного описания): Автореф. дисс. ... к.филол.н: 10.02.04 / Киев. гос. пед. ин-т иностр. яз. – Киев, 1987. – 24 с.
14. Остапович О.Я. Національно марковані фразеологічні одиниці австрійського варіанту сучасної німецької мови: Дис. ... к.філол.н: 10.02.04 / Київ. держ. лінгв. ун-т. – К., 1999. – 207 с.
15. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: Наука, 1997. – 326 с.
16. Полюжин М.М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 237 с.
17. Harman G.H. Some philosophical issues in cognitive science: Qualia, intentionality, and the mind-body problem // Foundations of cognitive science. – Cambr. (Maas.); L.: MIT, 1989. – P. 831-848.
18. Hartmann D. Zur Phraseologiebildung mittels metonymischer Prozesse aus der Sicht der kognitiven Linguistik // Wörter in Bildern, Bilder in Wörtern / Rupprecht S. Bauer, Christoph Chlosta, Elisabeth Piirainen (Hrsg.). – Bochum: Schneider-Verl. Hohengehren GmbH, 1999. – S. 219-238.
19. Див. пос. 17, с. 18.
20. Див. пос. 20.
21. Див. пос. 17.
22. Rickheit G., Strohner H. Grundlagen der kognitiven Sprachverarbeitung, Modelle, Methoden, Ergebnisse. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1993. – 102 S.
23. Див. пос. 16, с. 55.
24. Лисецька Н.Г. Фразеологічні інновації в сучасній німецькій мові: когнітивний та функціональний аспекти: Дис. ... к.філол.н. – Л., 2003. – С. 70.
25. Черданцева Т.И. Идиоматика и культура // Вопросы языкознания. – 1996. – № 1. – С. 66.
26. Чередниченко О.І. Фразеологія сучасного політичного дискурсу

- су // Іноземна мова. – Вип. 31. – 2001. – С. 7.
27. Провоторов В.И. Очерки по жанровой стилистике текста (на материале немецкого языка). – Курск: Изд-во РОСИ, 2001. – С. 88.
  28. Пилипинський П.М. Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови. – К.: Либідь, 1990. – С. 89.
  29. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови. – К.: Либідь, 1993. – С. 12.
  30. Див. пос. 31, с. 90.
  31. Там само, с. 91.
  32. Кунин А.В. Фразеологические единицы и контекст // Ин. яз. в шк. – 1971. – № 5. – С. 10.
  33. Болдырева Л.М. Стилистические особенности функционирования фразеологизмов (на материале современной художественной немецкой литературы и прессы ГДР): Автореф. дисс. ... к.филол.н. – М., 1967. – 24 с.
  34. Шадрин Н.Л. Перевод контекстуально-преобразованных фразеологических единиц как семантико-фразеологическая проблема: Автореф. дисс. ... к.филол.н. – Л., 1969. – 22 с.
  35. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. – М.: Высш. шк., 1963. – С. 143.
  36. Абрамович И.М. Об индивидуально-авторских преобразованиях фразеологизмов и отношении к ним фразеологического словаря // Вопросы фразеологии. – М.; Л.: Наука, 1964. – С. 213.
  37. Шмелев Д.Н. Фразеология и ее особенности // Современный русский язык: Лексика. – М.: Просвещение, 1977. – С. 288.